

Recerques

94

L'Emília i l'Angelina Masachs Borruel, víctimes sabadellenques a la massacre nazi d'Orador de Glana

David Ferrer Revull / revull@hotmail.com

L'Emília i l'Angelina Masachs Borruel, dues nenes sabadellenques, són honorades a França entre les 643 ara mateix víctimes de la massacre d'Orador de Glana, el 10 de juny de 1944, a mans d'un destacament militar de les SS. La majoria d'aquestes víctimes foren dones i criatures metrallades o cremades vives a l'església del poble. Fins fa pocs mesos, i passats justament 75 anys de la seva mort, al seu país han restat en un oblit difícil de comprendre. Aproximant-nos a la seva història retrobem la memòria soterrada i el merescut reconeixement que devíem a unes nenes d'onze i set anys que l'horror feixista va arrencar dels braços dels seus pares.

Paraules clau

Memòria històrica, nazisme, Orador de Glana, refugiats, Segona Guerra Mundial

Orador: tan lluny, tan a prop

Tot just quatre dies després de l'inici del desembarcament aliat a Normandia, la tarda del 10 de juny de 1944, un destacament de l'Exèrcit alemany encercla el poble llemosí d'Orador de Glana i concentra tota la població a la plaça del Firal. En una acció de terror premeditat i indiscriminat, 643 persones van ser després afusellades o cremades vives. El poble, saquejat i destruït sota les flames.

La majoria de les víctimes van ser dones i criatures. Entre els 213 infants de menys de quinze anys assassinats a Orador aquella tarda de fa 75 anys es troben onze nens i nenes de famílies republicanes espanyoles refugiades en aquesta vila, alguns morts juntament amb els pares. A Orador, un total de dinou refugiats espanyols van ser víctimes de la tenalla feixista entre Espanya i la França ocupada que els va fer trobar la mort lluny de les seves llars, a Badalona, Montcada i Reixac o Sabadell, entre altres localitats.

Aquest episodi de la barbàrie nazi té un lloc preminent en la historiografia francesa, així com en el reconeixement institucional de la República Francesa, i certament en la memòria col·lectiva del país veí. Ja a l'alliberament de França de l'ocupant nazi, el general De Gaulle va decidir que l'habitualment anomenada "ciutat màrtir" no fos reconstruïda. Les ruïnes es preservarien com un exercici iconogràfic major de memòria i una nova població seria bastida a pocs metres fora del seu perímetre. Totes les víctimes d'Orador tenen el reconeixement civil de "morts per França", que no solament és un honor nacional, sinó que també comporta una sèrie de drets especials que recauen sobre les seves famílies.

Com passa amb un gran nombre de deportats espanyols, o amb els republicans que van combatre contra el feixisme a França, la història dels refugiats morts a Orador ha tingut un ressò molt feble al nostre país si el comparem amb el que han tingut a França, especialment gràcies a la tasca militant que hi han fet les diferents associacions de memòria d'exiliats espanyols i dels seus descendents, i fins i tot de les institucions franceses, en un exercici de justícia elemental.

Aquest Orador que aparentment hauria de interpel·lar-nos com un crit colpidor i impossible d'ensordir, ha passat fins fa ben pocs anys pràctica-

Figura 1. La família Masachs davant el monument a Colom a Barcelona, 1936, fotografia cedida per Maria Rosa Masachs Borrueu (Arxiu Històric de Sabadell).

ment desaparegut en la nostra memòria col·lectiva. Famílies veïnes nostres que van viure el drama, que van perdre a Orador infants cremats vius pels nazis a l'interior de l'església local, no han gaudit fins ara del reconeixement i solidaritat públics amb què haurien d'haver estat acompanyades. Els noms, les vides de les víctimes, han restat pràcticament desconeguts. I, tanmateix, el fet i les víctimes espanyoles ja eren recollides fa quaranta anys per Eduard Pons Prades (1975) o per Montserrat Roig (1977). I, tanmateix, les

seves històries no eren completament desconegudes a les seves poblacions d'origen. I, tanmateix, la seva història no ha estat explicada ni reivindicada.

Com a part d'una recerca general que recull el retrat de totes les famílies republicanes que van ser víctimes de la massacre d'Orador, les pàgines següents es dediquen a la família sabadellenca Masachs-Borrueu. Intenten respondre a les preguntes que el visitant d'Orador es fa davant de les làpides dels espanyols al cementiri d'Orador: Qui eren? Com es deien realment? D'on venien? Per què eren a Orador? Com havia estat la seva vida a Espanya i a l'exili francès? Què en sabem, del que els va passar el 10 de juny de 1944? Què se'n va fer, de la seva família? Se'ls ha fet cap homenatge? La seva història és coneguda al seu país?

Aquesta recerca general segueix i complementa la iniciada fa anys pel Centre de la Mémoire Oradour-sur-Glane (centre interpretatiu monogràfic i arxiu situat a Orador) i per l'Ateneo Republicano du Limousin, al qual pertany l'autor. L'especial interès i sensibilitat envers els refugiats espanyols de Sandra Gibouin, arxivera del primer, i el brillant treball tan acadèmic com militant de Éva Léger, membre del segon, així com la generositat d'ambdues, han permès avançar en el coneixement dels espanyols a Orador.

D'igual manera, la receptibilitat i col·laboració de l'Arxiu Històric de Sabadell (AHS) i del Museu d'Història de Sabadell (MHS), així com l'excel·lent predisposició dels Archives Départementales de la Haute-Vienne han estat imprescindibles per a aquesta aproximació a la família Masachs-Borrueu.

Els Masachs-Borrueu, una família de Sabadell

Joan Masachs Prats neix a Sabadell el 2 de juny de 1908, probablement a la casa familiar, al núm. 58 del carrer Foment (avui en dia carrer Vila Cinca), al barri sabadellenc de la Creu Alta. És fill de Joan Masachs Creus, natural del barri de Jonqueres de Sabadell, i d'Àngela Prats Coromines, nascuda a Olot. Els seus avis paternals són Antoni Masachs, de Caldes de Montbui, i Mercè Creus, de Berga. Els materns, Joaquim Prats i Teresa Coromines, tots dos naturals del municipi garrotxí de Montagut i Oix. A la casa del carrer

Modèle n° 4

FICHE DE NOTIFICATION

Nom (1) *Masachs Prats*

Prenoms : *Juan*

Nationalité : *Espagnole*

Né à *Sabadell*

Le *2 mai 1908*

ANALYSE SOMMAIRE DU TITRE DÉLIVRÉ

*Sal conduit Oradour... Bram - Sabadell
à Paris... la cherche sa fille Coromines après la guerre*

Titre délivré le *26-9-1940*

par le (2) *Ch. de Fournier* de *Ch. de Fournier*
(Signature et Cachet)

(1) Nom de la personne à qui le titre a été délivré.
(2) Indication de l'autorité qui a délivré le titre.

Figura 2. Salconduit de Joan Masachs per anar d'Orador al camp de concentració de Bram (Aude), 1940, (Archives Départementales de la Haute-Vienne).

Foment, en Joan viu amb els seus pares i els seus germans grans: la Rosa (c. 1894), l'Antoni (c. 1896), el Joaquim (c. 1902) i la Marina (c. 1904).

A quinze o setze anys (1924) treballa com a mecànic. Fa el servei militar amb la lleva de 1929. A la tornada, mort ja el seu pare, viu a la casa familiar amb la seva mare i els seus germans Joaquim i Marina, i treballa de filador. La casa la tenen llogada a Pere Sala, propietari resident al carrer Paco Mutlló núm. 30.

Per la seva banda, Emília Borrueu Carbó neix a la fàbrica Vilà de Sorita de Morella, comarca dels Ports, el 19 de setembre de 1907. Els seus pares són Josep Borrueu Carcelero, d'Aiguaviva de Bergantes

(Matarranya), i Rosa Carbó Vallès, de Sorita. Per part paterna és neta d'Antonio Borruel, natural del Mas de les Mates (Baix Aragó), i de Manela Carcelero, d'Aiguaviva. Els avis materns són Josep Carbó Fuster i Veneranda Vallès, ambdós de Sorita. Cap al 1924, la família Borruel-Carbó es trasllada a Sabadell. El 1930 els trobem domiciliats al núm. 8 del carrer Pare Clerch, on viuen Emília Borruel, els seus pares i els seus germans petits: Jacint (c. 1911), que treballa com a oficial mecànic; Josepa (c. 1913), cosidora de peces; Isabel (c. 1918); i Josep (c. 1928), nascut ja a Sabadell. L'Emília treballa en una fàbrica d'estam.

Els domicilis de Joan Masachs i d'Emília Borruel són a uns escassos tres-cents metres l'un de l'altre. Potser d'aquest veïnatge en naixeria la relació que els va fer contraure matrimoni, el febrer de 1932. Ja casats, la parella viu a la casa del carrer Foment núm. 58. Aquest és el seu domicili en el moment del naixement de la seva primera filla, Emília Masachs Borruel, que veu la primera llum el dia el 9 de febrer de 1933 al Consultori de Puericultura de Sabadell, al carrer Illa núm. 2. En Joan treballa al tèxtil; l'Emília treballa ja només a casa.

A partir de 1934, la família Masachs-Borruel se'n va a viure a l'avinguda Primer de Maig núm. 50¹ de Barberà del Vallès. Viuen al pis de sobre del bar El Lliri, regentat per la germana i el cunyat de Joan Masachs: Marina Masachs Prats i Josep Masachs Vilatarsana.

Viure i sobreviure entre dues guerres

Amb l'esclat de la Guerra d'Espanya (1936-1939), Joan Masachs s'incorpora com a milicià a la Columna Carles Marx², de la UGT i el PSUC. Considerant que aquesta columna va sortir de Barcelona cap al front d'Aragó el 25 de juliol de 1936, és possible que en Joan no fos a casa quan el 22 d'agost de 1936 va néixer la segona filla del matrimoni, Angelina Masachs

1 A partir de 1939, "Avenida de la Cruz" i, des de l'annexió del barri de la Creu de Barberà a Sabadell, carretera de Barcelona.

2 Dada facilitada per Esteve Deu.

3 Els municipis actuals formats a partir dels "pobles nous" de Belchite i d'Orador de Glana avui dia estan agermanats.

4 Una altra víctima catalana d'Orador, Carme Juanós Sampé, era nada a Vilalba dels Arcs.

Borruel, al Consultori de Puericultura de Sabadell, al carrer Illa núm. 2, com la seva germana Emília.

Sense tenir dades personals sobre la participació de Joan Masachs a la guerra, podem apuntar que la Columna Carles Marx va ocupar Almudèver (Foia d'Ozca) només d'arribar al front aragonès, i que va establir el quarter general a Tardienta (Monegres). Amb la militarització de les milícies, el maig de 1937, la columna esdevé la 122a Brigada Mixta de la 27a Divisió. Aquesta va participar a la batalla de Belchite³, el 1937, a la de Terol, el 1938, i finalment a la de l'Ebre, destacada davant de Vilalba dels Arcs⁴ i Gandesa (Terra Alta), d'on es van retirant els pocs supervivents durant la nit del 13 al 14 de setembre de 1938.

Del que sí que tenim certesa és que, llevat dels tres primers anys de la primera, les germanes Emília i Angelina Masachs Borruel, van passar les seves curtes vides sota la Guerra d'Espanya primer i la Segona Guerra Mundial després.

A començaments de 1939, amb la imminent caiguda de Catalunya a mans de les tropes feixistes, i com centenars de milers de persones de tota edat i circumstància, la família Masachs-Borruel emprèn la ruta de l'exili. L'Emília té tot just sis anys; l'Angelina, dos anys i mig. No tornaran mai més al seu país. Passaran els pocs més de cinc anys que els resten de vida com a refugiades en un país que aviat entrarà en guerra i que no té gaire voluntat o capacitat d'acollir-les. Fent cas a documents molt posteriors recollits per la Prefectura de Llemotges, la família Masachs-Borruel va creuar la frontera pirinenca amb França el 12 de febrer de 1939.

La mare, l'Emília, és destinada en un primer moment al poble de Saint-Martin-Belle-Roche (Saona i Loira), entre Lió i Dijon, a Borgonya, probablement juntament amb les seves filles i separades del pare. El setembre de 1939 (coincidint amb l'inici de la participació de França a la Segona Guerra Mundial) totes tres es troben al camp de concentració d'Argelers de la Marena (Rosselló).

El pare és destinat a una de les Compagnies de Travailleurs Étrangers (CTE), formades a partir del decret del 12 de abril de 1939 pel govern Daladier de la III República Francesa. Aquestes companyies de treball sota comandament militar aprofitaren la mà d'obra dels refugiats per a interessos bèl·lics, com ara

98

Figura 3. Escola femenina d'Orador (amb Emília Masachs destacada en groc), curs 1942-1943 (Association Nationale des Familles des Martyrs d'Oradour-sur-Glane).

la construcció de defenses o la fabricació d'armament. Recordem que França entra a la Segona Guerra Mundial el setembre de 1939. Així, Joan Masachs és destinat al 175è CTE a Cravant (Yonne), sota control de l'Exèrcit de l'Aire francès. Aquesta companyia, formada per entre 750 i 1.000 treballadors, condicionava les coves Palotte de Cravant com a instal·lacions militars subterrànies que incloïen una cadena de muntatge d'avions, hangars o un servei ferroviari de transport.

Sembla que el 10 de maig de 1940, la família es va retrobar a Cravant amb el pare. Si és així, la trobada devia ser poc tranquil·la. En aquesta mateixa data, l'Alemanya nazi envaeix els Països Baixos i Bèlgica. En plena batalla de França, podem imaginar la família Masachs-Borrueu entre els vuit/deu milions de civils que fugiren davant de l'avançada de les tropes alemanyes cap al sud de França. No endebades, si bé l'Exèrcit alemany va fer gairebé dos milions de

presoners de guerra entre les tropes franceses, els espanyols que treballaven com a auxiliars a les CTE no van gaudir d'aquesta consideració. Al contrari, el gros d'espanyols deportats als camps d'extermini nazis com ara Mauthausen van ser detinguts pels alemanys en la seva ocupació de França i van rebre, a instàncies del govern franquista, la consideració d'apàtrides, cosa que equivalia a una sentència de mort.

Poques setmanes després, el 22 de juny de 1940, es va signar l'armistici entre la França derrotada i l'Alemanya ocupant, que dividia el país en diverses zones. La "Zona Lliure", sota el règim col·laboracionista de Vichy, va esdevenir la zona menys insegura per als espanyols, parlant en termes molt relatius. En efecte, després de l'èxode trobem la família Masachs-Borrueu a Llemotges, al sud de la línia de demarcació, des del 15 de juny de 1940. És una ciutat que relacionem amb un gran nombre de noms

99

Figura 4. Escola infantil d'Orador (amb Angelina Masachs destacada en groc), curs 1942-1943 (Association Nationale des Familles des Martyrs d'Oradour-sur-Glane).

de refugiats ben coneguts, com ara Neus Català, Mercè Rodoreda, Teresa Pàmies, Apel·les Fenosa, Ramon Vila Caracremada, o Lluïset Companys. Cap al dia 20 de juny, la família ja devia estar establerta al poble llemosí d'Orador de Glana.

El 643è Grup de Treballadors Estrangers

Si els antics CTE van ser dissolts, el nou govern francès feixista, presidit per Pétain, va organitzar els refugiats en Groupements de Travailleurs Étrangers (GTE), que aprofitaven la força de treball gratuïta que representaven els refugiats i, alhora, els mantenien sota una vigilància estricta. En aquest cas, els GTE no depenien de l'Exèrcit com els CTE, sinó del Ministeri de Treball.

Un d'aquests GTE, el 643è, integrat per uns dos-cents treballadors estrangers (sobretot espanyols), va ser establert a Orador de Glana i, més tard, a Aix-

sur-Vienne, dues localitats del departament francès de l'Alta Viena, del qual és capital Llemotges.

A Orador, els membres dels GTE no disposaven ni tan sols d'un allotjament previst per a ells. En un primer moment hagueren de passar les nits al ras o sota tendes improvisades fetes de branques d'arbres que els protegien ben poc del fred o de la pluja. L'escàs aliment era destinat només als treballadors, que, a més, no cobraven cap sou. Les famílies (dones, criatures, avis) aprofitaven el menjar sobrant que les cuines llençaven a les escombraries, fins que, quan es va descobrir aquest fet, els encarregats del GTE hi van llançar diàriament terra per sobre perquè les restes no es poguessin aprofitar. A poc a poc les condicions dels refugiats i de les poques famílies que els acompanyaren a Orador van anar millorant. Cal tenir en compte que alguns, com els Masachs-Borrueu, ja feia quatre anys que eren al poble en el moment de la massacre.

Cada matí, els membres del GTE s'havien de desplaçar dels diversos llocs on treballaven i dormien fins a la plaça del Firal d'Orador, on formaven davant la hissada de bandera i eren controlats pels seus comandaments. A continuació es dirigien en formació als llocs on feien les seves llargues jornades de feina, que principalment consistien en tasques agrícoles, forestals o mineres. Els primers mesos n'hi va haver molts que van treballar en una pedrera propera a Orador, a la carretera de Dieulidou, on van poder-se allotjar en una antiga fàbrica tèxtil⁵ a tocar del riu Glana que, sense ser un espai adequat com a habitatge, els donava un sostre. La manca general de carbó o de benzina en un país on els recursos eren acaparats per l'ocupant, també feia que s'explotessin camps de torba com a combustible, o que es produís gasogen per als vehicles a partir de carbó vegetal. Un altre dels primers allotjaments improvisats per als espanyols va ser el molí sobre el riu Glane, que sovint quedava negat.

Joan Masachs és al 643è GTE del juliol de 1940 al juny de 1943. El seu número de matrícula és el 643.140. Al registre del grup apareix que ha treballat en una pedrera el 1941. Com molts dels seus companys de grup, a partir de 1942 treballa més freqüentment per a particulars locals o de la rodalia de la comarca, com ara pagesos. Així, el trobem el 1942 i el 1943 treballant per a Petit⁶ a La Bòria, Solenhac-lo Vijan (Alta Viena), a uns 30 km al sud-est d'Orador; o el mateix 1943, per a Touze a Bòsc Mian-L' Aiguille (Alta Viena), 25 km al sud-est d'Orador; i finalment, per a Joseph Deglane al llogarret de Les Granges, al mateix terme municipal d'Orador.

Els diumenges molts treballadors del GTE es trobaven a Orador. Era el punt de trobada entre ells, o l'ocasió per a aquells que tenien família de retrobar-s'hi. La majoria de dones i criatures es quedaren a viure a Orador malgrat que els marits tinguessin destinacions de treball més o menys llunyanes.

Els principals testimonis *directes* que tenim sobre la vida al 643è GTE són els del tortosí Raimundo Tejedor, que aleshores era un nen; del favarol Millán Bielsa, infermer del GTE; i del gironí Josep *Pitu* Busó Pons, treballador del GTE i protagonista del documental *Fugir de l'oblit* (Abel Moreno, 2016). Tots se'n van anar d'Orador abans de 1944.

Figura 5. Retrat d'Emília Borruel amb les seves filles Emília i Angelina, ca. 1944. Fotògraf Lafontan, fotografia cedida per Maria Rosa Masachs Borruel (Arxiu Històric de Sabadell).

Sovint als treballadors dels GTE se'ls ofería la possibilitat de passar a treballar per a l'Organització Todt (OT), l'ens alemany de construcció de defenses a l'anomenat "Mur Atlàntic". La promesa de millors condicions de treball només amagava un treball esclau pràcticament equiparable als dels camps de concentració alemanys. Si els primers anys de l'Ocupació, l'allistament a l'OT era voluntari, més tard va passar a ser obligatori, en especial a partir del novembre de 1942, quan la Zona Lliure (a partir d'aleshores, Zona Sud) va ser també envaïda pels alemanys.

Un sinistre personatge, Otto Warncke Olhsen, alemany instal·lat a Barcelona abans de la Guerra d'Espanya,

i comandant durant aquesta del batalló Pi i Margall⁷, dirigia tant la caserna Niel de Bordeus com el reclutament d'espanyols per a l'OT a la zona. El pas d'aquest republicà reconvertit en comandament nazi pel 643è GTE d'Orador es va caracteritzar per una sàdica brutalitat. Es coneix també la seva relació amb els escriptors Armand Obiols, sabadellenc, i Mercè Rodoreda, la seva parella aleshores, als quals probablement va ajudar a traslladar-se de Llemotges a Bordeus, on Obiols va treballar per a l'OT amb el *Papa Otto* i sembla que va gaudir d'unes condicions de vida prou favorables.

En circumstàncies sens dubte molt més penoses, trobem Joan Masachs enrolat al servei de treball obligatori alemany a partir del juny de 1943. Va ser destinat com a xofer al NSKK Gruppe Todt Kw. Staffel 68 de La Rochelle (Charente Marítim). S'hi construïa una base per submarins dins del complex del Mur Atlàntic.

Orador, un poble allunyat de la guerra

Dels cinc anys i mig d'exili passats a França abans del seu assassinat, les dues germanes Masachs en passaren quatre a Orador: dels set als onze anys l'Emília, i dels tres als set anys l'Angelina. Va ser un temps considerable que va permetre a les germanes d'entendre i parlar el francès o la parla llemosina local. A pesar de la seva condició de refugiats, a Orador els nens espanyols gaudien d'un període de temps en un indret relativament allunyat dels efectes de la guerra, i eren, per exemple, escolaritzats als col·legis d'Orador com els nens locals. A banda de l'escola creada expressament per als nombrosos nens procedents de Lorena que eren refugiats expulsats de les seves localitats pels alemanys, a Orador hi havia una escola per a nens, una per a nenes i una de mixta per als més petits.

Del curs 1942-43 tenim dues fotografies de les dues darreres, on apareixen l'Emília i l'Angelina respectivament. La primera pertany a l'escola femenina, que es trobava al carrer principal d'Orador; la segona,

5 Avui aquest edifici és un equipament polivalent de l'Ajuntament d'Orador.

6 Potser Jean Petit (Ambazac, 1901), casat amb Françoise Lévêque a Solenhac el 1924.

7 Informació deguda a Agustín Castellano, del Museu de l'Hospitalet de Llobregat.

Figura 6. Família Deschamps, de La Fauvette: els nois, Lucien i Gilbert; i les nenes (totes mortes a la massacre), Renée (deu anys), Huguette (set anys), Maryse (cinc anys) i Claudine (dotze anys); ca. 1943 (Família Deschamps).

a l'escola infantil dels menuts, a la carretera cap a Pailhac, a la sortida est d'Orador. Només de les criatures presents en aquestes dues fotografies, no totes identificades, en moriren a la massacre més de quaranta.

A la fotografia de l'escola femenina, a l'Emília l'acompanyen, entre les altres companyes, la Pilar i la Paquita Gil Espinosa (germanes bessones d'Alcanyís) o la Nuria Lorente Pardo (nascuda a Barcelona). Aquestes nenes refugiades també van ser víctimes de la massacre, juntament amb les seves mares. Al costat de l'escola es trobava l'establiment de Gabriel Maire, refugiat de la Lorena, que servia tant de carnisseria com de cafè. Hi treballava una altra refugiada republi-

Figura 7. Moment de recolliment davant les ruïnes calcinades de l'església d'Orador, lloc principal de la massacre, 14 de juny de 1944, fotografia cedida per Maria Rosa Masachs Borruei (Arxiu Històric de Sabadell).

cana, Carme Juanós Sampé, que va ser assassinada a Orador quan es trobava en estat de gestació.

Els Masachs semblen que a Orador van viure sempre al caseriu de La Fauvette, seu dels serveis centrals del GTE i situat a uns tres km al nord-oest del centre del poble. El camí de l'escola transcorria paral·lel al tren elèctric regional, popularment anomenat "tramvia", que tenia també parada a La Fauvette i que travessava Orador pel carrer Major. En aquest mateix carrer els refugiats republicans tenien llogat un petit cobert on van instal·lar una cuina comuna. Entre els costums gastronòmics que encuriósen la població local, encara es recorda el de la celebració del traspàs d'any amb la ingesta dels dotze grans de raïm.

Les darreres fotografies que tenim de l'Emília i l'Angelina són retrats realitzats aproximadament el 1943 i el 1944 a l'estudi fotogràfic Lafontan de Sent

Junian; al darrer hi apareixen també amb la seva mare. Aquesta localitat, connectada amb Orador pel tramvia, era la més important dels voltants, i la seva indústria del guant donava feina a domicili a moltes dones que cosien, com ara Marina Domènech Almirall, refugiada procedent de Montcada i Reixac que moriria a la massacre amb el seu home i els seus tres fills, el més petit, de només un anyet.

Algunes altres fotografies localitzades mostren els republicans espanyols a diversos establiments d'Orador. Els veiem reunits els diumenges al cafè de la vídua Dagoury, a l'extrem nord del poble, a casa de la qual vivien els Lorente-Pardo i els Serrano-Pardo amb els seus cinc fills; o a la pastisseria Compain, al Firal, on alguns caps de setmana treballaven les joves bessones Pilar i Paquita Gil Espinosa. Com explica Robert Hébras⁸, que també hi havia treballat

103

Figura 8. Postal antiga de Dieulidou; carretera de Sent Junian. Col·lecció David Ferrer Revull.

de ben jove, el senyor Compain acostumava a regalar-los els pastissos sobrants, que podem imaginar que compartia el petit grupet que formaven els infants i joves republicans.

Menys hospitalari es mostrava el rector d'Orador, d'idees reaccionàries i fervent pétainista, que en alguna ocasió havia barrat l'entrada a missa de dones i nens espanyols titllant-los de fills de Satanàs pels seus prejudicis antirepublicans. També moriria a mans dels alemanys, que van dur a terme una massacre indiscriminada que va afectar fins i tot col·laboracionistes locals.

8 Robert Hébras és el darrer supervivent de les sis úniques persones que aconseguiren fugir de la massacre.

9 Entre ells, Májimo Pastor, d'Alacant. El seu fill no va conèixer la fi del seu pare fins al 2010, com explica el documental *D'Alicante à Tulle: une mémoire en exil* (2018), d'Éva Léger i Julien Varigault

La tarda del 10 de juny de 1944

El 6 de juny de 1944 marca l'inici del desembarcament aliat a Normandia. Unitats militars alemanyes destacades al sud es desplacen en direcció nord. Entre aquestes, la divisió cuirassada Das Reich, pertanyent a les Waffen SS, les tropes de combat d'aquest cos, que deixarà darrere seu un rastre de terror i destrucció contra la població civil francesa. El més destacable succeeix el 9 de juny, a Tula (Corresa), on tots els homes d'entre setze i seixanta anys són detinguts. D'entre aquests, 99 seran penjats pels carrers aquell mateix dia⁹. Els cossos seran llançats a un abocador d'escombraries. Posteriorment, 149 homes més d'entre els detinguts seran deportats al camp d'extermini de Dachau (on en moriran cent un).

Però el pitjor arribarà l'endemà a poc més de cent km al nord-oest, al poble d'Orador de Glana, on les trà-

Figura 9. Homenatge a les germanes Emília i Angelina Masachs a la plaça de la Creu de Barberà de Sabadell, 10 de juny de 2018. Fotografia: Leonor Martínez Gálvez.

giques notícies ni tan sols han arribat. És dissabte. Per les botigues d'Orador és el dia de més moviment de la setmana. Els bars i cafès són plens de persones del poble i visitants: gent dels voltants que hi ha vingut a comprar, d'excursió amb bicicleta o a gaudir de la pesca. Els fumadors s'arriben al poble per proveir-se de tabac, perquè és dia de repartiment de tabac racionat. Els nens i les nenes de la contrada no falten a l'escola, perquè els toca una revisió mèdica que es completava amb una vacunació general.

A pocs quilòmetres, uns dos-cents homes en uniforme de campanya de la tercera companyia del primer batalló del regiment *Der Führer* de la divisió *Das Reich* surten de Sent Junian a quarts de dues en direcció a Orador amb vehicles blindats i una dotzena de camions. Soldats a peu entren al poble pel pont sobre el Glana i comencen l'encerclament del poble, mentre d'altres el travessen pel carrer principal i fan sortir tots els habitants de les cases. Són cap a les dues de la tarda. Amb l'excusa d'un control gairebé rutinari, i amb una població que creia que no havia de témer res, els con-

centren a tots a la plaça del Firal. Arriben també dels masos i llogarrets del voltant, traslladats amb camions pels alemanys, que disparen a matar a qui intenta fugir. Les escoles també es buiden, i els mestres acompanyen la canalla a la plaça. Només un petit alumne, Roger Godfrin, temorós dels alemanys des de la seva expulsió de la Lorena, fuig només de veure'ls i, evitant-ne les bales, serà l'únic nen supervivent d'Orador. Entre els cents de concentrats, les mares busquen els seus fills. Acompanyades fins a la plaça per les seves mestres -entre les quals Denise Bardet, que celebrava aquell dia que feia 24 anys-, l'Emília i l'Angelina no van amb la seva mare, que potser va restar a La Fauvette (fora del perímetre de la batuda alemanya). Seria el mateix cas que el de la família Deschamps, veïna dels Masachs a La Fauvette, de la qual només les quatre nenes són a Orador per anar a l'escola, i seran també les úniques víctimes a la massacre. Les petites Claudine, Renée, Huguette i Maryse (d'entre cinc i dotze anys) les podem imaginar com a companyes de jocs i d'escola de les Masachs, amb les quals van compartir el mateix tràgic destí.

Cap a les tres, els alemanys separen la gernació acumulada a la plaça en dos grups: d'una banda, els homes; de l'altra, dones i criatures. Poc després van conduir el segon grup, d'un nombre aproximat de 400, cap a l'església, a la sortida sud del poble.

A dos quarts de quatre els alemanys ordenen els homes concentrats a la plaça de situar-se de cara als murs de les cases en tres files. Seguidament, els van separar en sis grups, que van ser dirigits a sis indrets diferents del poble: garatges, tallers, patis... Drets, esperaren el desenvolupament dels esdeveniments, mentre els apuntaven metralladores alemanyes muntades a terra.

Després d'un senyal acústic acordat, potser una explosió de granada, els sis grups van ser metrallats. Sobretot va ser disparats a la meitat inferior del cos, per evitar-ne la fugida ferint-ne les cames i per augmentar el suplici que havien de patir pel fet que les ferides infligides no van ser mortals en tots els casos. Trepitjant els cossos amuntegats, els alemanys van disparar sobre algun moribund, i van començar a cobrir-los amb palla i material combustible. Seguidament van calar foc als cadàvers i als malferits, que van morir cremats vius. De tots els homes detinguts a Orador, només cinc, que estaven concentrats al graner Laudy, van aconseguir fugir i sobreviure. Enmig de les flames i sota els cossos dels seus companys, van resistir fins al límit, fins al moment que, per fortuna seva, els guardes se'n van anar, i van poder esquivar els sentinelles apostats pel poble. Avui dia, l'únic supervivent que ens pot explicar la història és Robert Hébras. Cal recordar que Orador havia de ser un crim sense testimonis, i que pràcticament només gràcies a aquests supervivents ens ha pogut arribar el que hi va passar. A continuació, els alemanys van començar a saquejar el poble i a cremar-ne tots els edificis.

Cap a les quatre de la tarda, les cents de dones i criatures entaforades a l'església van veure com els alemanys hi introduïen un aterrador enginy, una gran capsa negra amb tot de metxes. Probablement era format per bombes de fum asfixiant amb què s'ataca els ocupants dels carros de combat. Amb la seva deflagració, un fum

negre i espès s'emparà de l'església. Mig ofegats, dones i nens desesperats per trobar una sortida van fer cedir la porta de la sagristia. Els alemanys dispararen des de les obertures, i després cobriren els cossos de palla, troncs, cadires i bancs per cremar-los, vius o morts. Només es va poder escapar, per una finestra, la senyora Marguerite Rouffanche, que, greument ferida, es va amagar entre la vegetació i va ser rescatada l'endemà.

A quarts de vuit del vespre, tot Orador és presa de les flames, excepte la casa Dupic¹⁰, al nord del poble, que els alemanys conserven momentàniament perquè hi fessin nit els sentinelles, que no se'n va anar fins a l'endemà a les onze del matí. Aquell diumenge a la tarda, els primers familiars i veïns dels voltants s'arriben a Orador i hi troben un escenari dantesca i esfereïdor. Dilluns els alemanys tornaren a Orador per enterrar matusserament les restes calcinades de prop de 650 persones en dues fosses comunes i intentar d'amagar la magnitud i natura de la massacre. L'acarnissament dels alemanys va fer que només uns cinquanta cossos poguessin ser reconeguts. Els alemanys i els milicians (cos paramilitar feixista francès) van perseguir els supervivents els dies posteriors. El desenvolupament de la guerra contrari als feixistes va permetre que el crim no pogués ser amagat ni tergiversat.

105

Després de la massacre

El retorn de Joan Masachs a Orador no està documentat fins a l'octubre de 1944. Poc després, amb l'alliberament de França, els GTE són dissolts i els seus treballadors en queden desvinculats. El matrimoni Masachs-Borrueu roman a Orador.

Les altres famílies refugiades republicanes amb víctimes a Orador o no van tenir supervivents o eren adults que se n'havien anat d'Orador (com ara Francisco Lorente, que acabà uns anys més tard a l'Argentina, o Joaquín Gil, que se n'anà a l'Ardecha; ambdós, després d'estar internats a hospitals de Llemotges pels efectes traumàtics per la pèrdua de les seves dones i filles en la massacre). Així, els Masachs-Borrueu són els únics refugiats que comparteixen el dol amb els altres habitants d'Orador que han perdut les seves famílies, que visiten cada diumenge les restes impersonals honorades al cementiri passant entre les ruïnes de l'antic poble, o que són testimonis de la construcció d'una

10 Just al costat de la casa de la vídua Dagoury, on vivien les famílies Lorente-Pardo i Serrano-Pardo. Dels seus vuit membres, set moriren a la massacre. A més, l'àvia de la família, que va restar a Espanya després de la Guerra Civil, es va suïcidar a Badalona dos anys més tard a causa de les seqüeles d'un dol que no va poder superar.

Figura 10. Stolpersteine dedicades a les germanes Masachs exposades al Museu d'Història de Sabadell abans de la seva col·locació, 2018 (MHS).

nova vila¹¹, un Orador tristament caracteritzat per la manca de nens i nenes als seus carrers.

El novembre de 1944, Joan Masachs treballa de xofer per a la serradora Milord de Dieulidou, un llogaret a 6 km de l'antic Orador en direcció a Sent Junian. La senyora Milord és mestra de l'escola de Dieulidou (que no va estar afectat per la massacre nazi), i sabem que la empresa de la família va estar en funcionament fins als anys 60.

Al cap d'una mica més d'un any de la massacre, la parella té un altre fill, Joan Masachs Borruel, nascut a l'hospital del carrer Defaye de Sent Junian el juny de 1945. La família està domiciliada el 1946 a l'habitatge núm. 317 de Dieulidou, i són un dels ben pocs residents no francesos. Una nova filla, la Maria Rosa Masachs Borruel, neix el 1947 a Orador. Setmanes després, la mare sol·licita a la Prefectura de Llemotges el permís de residència. El 1948 el matrimoni demana la naturalització, per a la qual va obtenir, pel que sembla, un informe favorable de la policia.

Tanmateix, el mateix any 1948 trobem que la família deixa l'exili i s'instal·la al seu antic domicili de

Barberà del Vallès, a l'aleshores anomenada avinguda "de la Cruz". Més endavant van viure també a casa de l'àvia materna, al carrer Pare Clerch de Sabadell, i encara en un nou habitatge del barri de la Creu de Barberà¹².

Joan Masachs pare i Emília Borruel moren a Sabadell el 1979. El seu fill Joan mor encara no deu anys després. Entre les pertinences familiars que s'han conservat fins avui hi ha llibres sobre la massacre editats a França als anys quaranta o imatges de les ruïnes d'Orador dels anys seixanta, que donen testimoni del record i del dol mantinguts per la família.

Memòria i reconeixement

Al sector del cementiri d'Orador que homenatja les víctimes de la massacre, i on es conserven les seves cendres i restes òssies, diferents làpides llisten els noms de les 643 víctimes, i en particular els de les dinou víctimes espanyoles. La més antiga és anterior a 1947, i va ser erigida per la Junta Española de Liberación republicana. El cognom patern de les víctimes

varia depenent de la plaques (per exemple, “Massachs”, “Masachs”, o “Bassachs”), no hi apareixen els cognoms materns, i les dates de naixement acostumen a ser errònies.

Cada 10 de juny, al cementiri s’hi fa un homenatge a les víctimes, en què hi ha parlament i ofrenes florals, i en què tenen un protagonisme especial l’Association Nationale des Familles des Martyrs d’Oradour-sur-Glane, l’Ajuntament d’Orador i diverses associacions per la memòria. Eventualment hi participa el president de la República Francesa¹³. El mes de juny del 2019 se’n va commemorar el 75è aniversari.

La creació, el 1999, del Centre de la Mémoire d’Oradour-sur-Glane, que gestiona l’accés a les ruïnes del vell Orador i a l’espai d’homenatge a les víctimes, ha permès, d’una banda, que el visitant tingui a l’abast un centre interpretatiu que presenta la història de la massacre i de les seves víctimes, i, d’una altra, la centralització als seus arxius de les dades existents i la recepció ordenada de les informacions que s’incorporen des de diferents àmbits, com poden ser les mateixes famílies que visiten el lloc de suplici dels seus avantpassats.

A més, l’aparició de l’Ateneo Republicano du Limousin, el 2008, també ha permès la promoció i centralització de l’estudi i la memòria dels republicans espanyols a la regió. Actualment presidit per Amada Pedrola Valero¹⁴, l’Ateneo va presentar el 2014 en les seves VI Jornades noves aportacions a la història i memòria dels espanyols d’Orador, amb col·laboracions de joves investigadores com Éva Léger i Tiphaine Catalan.

A l’octubre del mateix 2014, l’Ateneo va inaugurar, amb la presència de les autoritats locals, una placa en memòria del 643è GTE de La Fauvette al mateix indret d’Orador on hi havia els seus serveis centrals (i on va viure la família Masachs-Borrue). I al novembre, Éva Léger va presentar la seva tesi doctoral

11 La primera pedra es col·loca el 1947.

12 Informació facilitada per la família a Genís Ribé (MHS).

13 El president alemany Joachim Gauck també va fer una visita oficial a Orador, el setembre de 2013.

14 Filla dels militants històrics del POUM Miquel Pedrola i Maria Valero.

15 Canal Uned: “Españoles en la tormenta 1940-1945: Orador. Un pueblo mártir”, <<https://canal.uned.es/video/5a6f229bb1111f2a-3a8b458b>>.

Figura 11. Rosa Maria Masachs i família davant la col·locació de les Stolpersteine en homenatge a les seves germanes, 10 de juny de 2018. Fotografia: Leonor Martínez Gálvez.

sobre l’exili espanyol al Llemosí, que incloïa, per primera vegada, una aproximació a les víctimes espanyoles d’Orador, amb una llista de noms i suposats llocs d’origen, juntament amb les probables relacions familiars entre ells.

Per part espanyola, durant molt de temps la iniciativa més destacable sobre els espanyols a Orador va ser l’entrevista a Millán Bielsa enregistrada en vídeo i disponible a Canal UNED¹⁵ (Benito Bermejo, 2002), on l’antic infermer del 643è GTE recorda els seus dies a Orador i, amb evident emoció, les famílies que hi va conèixer i que van trobar-hi la mort.

Molt més tard, trobem en diferents articles de diari (*Público* del 15/09/2013; *El Mundo* del 10/01/2014; o *El Punt-Avui* del 10/06/2014) referències als espan-

yols morts a Orador, tot i que amb detalls erronis. Per exemple, s'hi afirma que Emília i Angelina Masachs Borrueu eren orfes, o bé que Joan Masachs era un pagès de Sabadell.

La informació sobre les famílies espanyoles a Orador de què es disposava fins al 2016 era minsa i molt parcial. Aquell any l'autor inicia una tasca per confirmar, completar i corregir les dades recollides per Éva Léger sobre els refugiats republicans. En un primer moment es reuneixen totes les partides de naixement de les persones involucrades, la qual cosa permet conèixer els seus noms i els seus dos cognoms correctes, així com els llocs i les dates de naixement veritables. Es confirmen les relacions de parentiu i es fa un buidatge de diversos arxius peninsulars i francesos. Al mateix temps s'intenten localitzar familiars actuals de les víctimes, tant a Espanya com a França, o fins i tot a altres països, com ara l'Argentina. Així, és possible construir petits relats biogràfics de cada família. Per aquesta tasca és imprescindible la col·laboració del Centre de la Mémoire d'Oradour-sur-Glane, de l'Ateneo Republicano du Limousin i dels Archives Départementales de l'Haute-Vienne.

Cal destacar també l'estrena, el 2016, del documental *Fugir de l'oblit*, d'Abel Moreno Pradas (presentat per l'autor i projectat als Cinemes Imperial de Sabadell el 22 de gener de 2018), que exposa la peripecia vital i l'evocació de la memòria del gironí Josep Pitu Busó Pons. Moreno retorna físicament o virtual en Pitu al camp de concentració d'Argelers, a la base submarina de Bordeus, a Dachau i també a l'Orador que va conèixer un parell d'anys abans de la massacre, i que recorre entre la nostàlgia i les llàgrimes al costat de Robert Hébras, darrer supervivent de la massacre.

El 2017, gràcies als primers contactes amb la família Masachs, es facilita al Centre de la Mémoire les primeres fotografies de l'Emília i l'Angelina de què aquesta institució llemosina pot disposar, que passen a formar part de l'exposició permanent que personalitza les víctimes mitjançant els seus retrats. Deixen de tenir-hi dedicats uns quadres buits i visualment anònims per mostrar al visitant els seus rostres.

La inquietud sobre les víctimes locals a Orador és recollida amb gran acceptació pels responsables de l'AHS i del MHS a Sabadell. Tant és així que aquest darrer organitza una exposició sobre les germanes Ma-

sachs del 29 de maig al 8 de juny 2018, sota la direcció de Genís Ribé. Es tracta del primer acte d'homenatge a la península a víctimes d'Orador després del grafit realitzat el 2016 a Purchena (Almeria) pel col·lectiu grec Poliana en memòria de José Serrano Robles¹⁶. La mostra del MHS contenia objectes i fotografies pertanyents a la família Masachs que expliquen de primera mà la tragèdia succeïda a Orador i el pes del drama suportat sempre més pels supervivents.

Més encara, en ocasió del 74è aniversari de la massacre i en el marc del projecte europeu *Stolpersteine*¹⁷, de memòria a les víctimes del nazisme, Sabadell ret homenatge públic a Emília i Angelina Masachs Borrueu el 10 de juny de 2018. A la plaça de la Creu de Barberà es reuneixen autoritats locals i autonòmiques, i investigadors locals, per dedicar parlaments a les dues nenes i a la seva família, que era present entre el nombrós públic congregat. L'acte finalitza amb la col·locació de dues llambordes commemoratives davant de la seva darrera llar al país, a la carretera de Barcelona núm. 558, i la corresponent ofrena floral, amb la presència destacada de la seva germana, Maria Rosa Masachs Borrueu, i la seva família.

Així mateix, la ubicació d'aquestes llambordes -i les dels sabadellencs deportats als camps d'extermini nazi i també homenatjats amb *Stolpersteine*- i els detalls sobre els seus protagonistes es poden seguir al mapa històric virtual creat per la professora Marta Garriga i els seus alumnes de l'Institut Agustí Serra i Fontanet de Sabadell, guanyadors amb aquest projecte de georeferenciació¹⁸ del primer premi dels mSchools Student Awards 2018 en la categoria de Secundària.

Els resultats de la recerca sobre les famílies republicanes amb víctimes a Orador (que inclou la present sobre la família Masachs-Borrueu) van ser presentats el 14 de setembre de 2019 a Orador en un acte acollit per l'Ajuntament local i organitzat per l'Ateneo Republicano du Limousin. També és prevista la publicació d'un llibre que recollirà la memòria d'aquestes famílies de refugiats.

16 Aquest antic carrabiner d'Almeria, mort a Orador amb la seva dona i tres fills, ha estat estudiat per José Sedano Moreno.

17 Stolpersteine, <<http://www.stolpersteine.eu/en/>>.

18 *Sabadellencs als camps nazis (1940-1945)*, Sabadell: Institut Agustí Serra i Fontanet, <<https://mhm.mobileworldcapital.com/en/escenari/349/showedit>>.

Una altra relació directa de Catalunya amb Orador és el fet que el monument que commemora a Orador la massacre del 10 de juny de 1944 és obra (1944-45) de l'escultor Apel·les Fenosa. Precisament, una mostra monogràfica al voltant d'aquesta escultura tindrà lloc a la Fundació Fenosa del Vendrell a partir de la primavera de 2020.

Esperem que la creixent divulgació i els darrers actes de memòria sobre els refugiats espanyols assassinats a Orador facilitin l'aportació de noves dades en aquesta recerca i l'organització de noves iniciatives d'homenatge a aquestes víctimes de la barbàrie feixista. ●

Bibliografia

AMICALE DES ANCIENS INTERNÉS POLITIQUES-RÉSISTANTS DU CAMP DU VERNET D'ARIÈGE, "Le commandant Otto", *Le Vernet*, núm. 4 (1974), p. 52-56.

ATENEO REPUBLICANO DU LIMOUSIN, *Oradour, 70 ans après. Actes du colloque 26 avril 2014*, Brive-la-Gaillarde: Éditions les Monédières, 2016.

CENTRE DE LA MÉMOIRE D'ORADOUR-SUR-GLANE, *Comprendre Oradour: l'intégrale du parcours de mémoire*, Orador de Glana: Centre de la Mémoire d'Oradour-sur-Glane, 2000.

Henri DEMAY, Pierre LOUTTY, Albert VALADE, *Oradour soixante ans après. La mémoire face à l'outrage*, Neuvic-Entier: Les Éditions de la Veytizou, 2004.

André DESOURTEAUX, Robert Hébras, *Oradour-sur-Glane: notre village assassiné*, Montreuil-Bellay: Les Chemins de la Mémoire, 1998.

Geneviève DREYFUS-ARMAND, Odette MARTÍNEZ-MALER, *L'Espagne, passion française, 1936-1975. Guerres, exils, solidarités*, París: Les Arènes, 2015.

Paul ESTRADA, *El trabajo forzado de los españoles en la Francia de Vichy*, Madrid: UNED, 2016.

Sarah FARMER, *Oradour 10 juin 1944*, París: Perrin, 2004.

Jean-Jacques FOUCHÉ, *Oradour*, París: Liana Levi, 2001.

Robert HÉBRAS, *Oradour-sur-Glane: le drame heure par heure*, Nieul-lès-Saintes: Les Productions du Pertui, 2001.

Robert HÉBRAS, Laurent BORDERIE, *Avant que ma voix ne s'éteigne*, París: Elytel, 2017.

Éva LÉGER, "L'exil républicain espagnol en Limousin. Cartographie des mémoires, des imaginaires et des appartenances", [Tesi doctoral], Université de Paris Ouest Nanterre, 2014.

MUSEU D'HISTÒRIA DE SABADELL, *2 llambordes stolpersteine en record de les germanes Emília i Angelina Masachs Borrueu*, Exposició (29 de maig-8 de juny de 2018). [Full de sala], Sabadell: MHS, 2018. <<https://issuu.com/museusabadell/docs/llambordes>>.

109

Teresa PAMIES, *Memòries de guerra i d'exili*, Barcelona: Suma de Lletres Catalana, 2002.

Guy PAUCHOU, Pierre MASFRAND, *Oradour-sur-Glane-Vision d'épouvante*, Oradour-sur-Glane: Association Nationale des Familles des Martyrs d'Oradour-sur-Glane, 1992.

Pierre POTEVIN, *Dans l'enfer d'Oradour, le plus monstrueux crime de la Guerre*, Brignais: Éditions des Traboules, 2015.

Eduard PONS PRADES, *Republicanos españoles en la 2a Guerra Mundial*, Barcelona: Planeta, 1975.

Louys RICLAFFE, Henri Demay, *Paroles de miraculés*, París: Éditions L'Harmattan, 1995.

Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, Barcelona: Edicions 62, 1977.

Albert VALADE, *La page de catéchisme. Oradour de Glana: les villages sans enfants*, Neuvic-Entier: Éditions de la Veytizou, 1999. ●